

Лакішик Д.М.*

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ КОНСОЛІДОВАНОЇ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ США І ЄС

У статті аналізується безпосередній вплив намірів Євросоюзу до здійснення спільної зовнішньої політики на спроби США відновити консолідований характер євро-американських відносин. Представлено комплекс факторів, які обумовлюють подальші партнерські відносини США і Євросоюзу та особливості формування нових відносин трансатлантичних союзників в сучасних умовах.

Ключові слова: США, Європа, Європейський Союз, євро-американські відносини, зовнішня політика.

В статье анализируется непосредственное влияние намерений Евросоюза к осуществлению общей внешней политики на попытки США восстановить консолидированный характер евро-американских отношений. Представлен комплекс факторов, которые обуславливают последующие партнерские отношения США и Евросоюза и особенности формирования новых отношений трансатлантических союзников в современных условиях.

Ключевые слова: США, Европа, Европейский Союз, евро-американские отношения, внешняя политика.

The paper analyzes the direct impact the EU's intentions to implement a common foreign policy in the U.S. attempts to restore the consolidated nature of the Euro-American relations. The complex of factors that determine the subsequent partnership of the United States and the European Union and especially the formation of new relations between the transatlantic allies in the modern world.

Key words: USA, Europe, European Union, Euro-American relations, foreign policy.

Актуальність теми дослідження пояснюється потребою у виявленні і систематизації стійких елементів впливу доктринальних та геостратегічних засад і спонукально-цільових мотивів зовнішньої політики США на американо-європейські відносини як важливого чинника триваючого формування постбіполярної системи міжнародних відносин. По-друге, очевидна доцільність поглибленого розуміння причин і наслідків новітніх суперечливих поворотів у зовнішньополітичній стратегії Сполучених Штатів Америки після розпаду СРСР на концептуальному і практичному рівнях.

Доцільно лаконічно представити своє бачення місця і ролі відносин між США та ЄС у міжнародній системі окресленого періоду. Робимо це попри той факт, що у світовій політичній думці накопичено велетенський масив наукової літератури з цього питання, а, можливо, саме з огляду на те, що у ній представлене суперечливе розмаїття оцінок і підходів.

* кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

Єдиний момент в таких оцінках, що не викликає застережень, полягає в тому, що євро-американські відносини у цей період набули вирішального значення у контексті формування постбіполярної системи. Що стосується зворотного впливу цієї системи на якість стосунків ЄС і США, то він у період, що розглядається у цьому розділі, був мінімальним. Адже обидві сторони відчували себе в ролі переможців у гігантському системному протиборстві з імперією зла, якою для них був Радянський Союз.

Отже, наша принципова позиція полягає у тому, що євро-американські стосунки на всьому повоєнному етапі формувалися і здійснювалися не стільки з урахуванням внутрішніх джерел і проблем розвитку, скільки в контексті протистояння з СРСР за умов «холодної війни» та постбіполярного облаштування світу. Міжнародне економічне співробітництво здійснювалося цими архіважливими об'єктами світ-системи як би автоматично, а точніше – без прямої залежності від зовнішньої політики. Європейські і американський уряди мінімально займалися регулюванням торгово-економічних відносин, максимально перекинувши цю сферу на діловий світ, що діяв у рамках національних законів і міжнародних договорів, початок яким поклали Бреттон-Вудські домовленості 1944 року, План Маршалла, створення міжнародних валютно-фінансових інститутів, у першу чергу ГАТТ у 1948 році. Наслідком стало настільки тісне переплетення національних економік по обидва боки Атлантики, що й сьогодні виступає вирішальним чинником стримування державно-політичних верхів від прийняття радикальних рішень у міжнародно-політичній сфері без погодження з партнерами.

З розпадом СРСР на ниві економічного співробітництва суттєвих змін стратегічної значимості не сталося. У той же час обидві сторони були максимально зацікавлені у тому, щоб адаптувати воєнно-політичне партнерство до умов постбіполярності. Ні стримувати Радянський Союз, ні займатися демократизаційним впливом на «комуністичну імперію», що посідало ключове місце у взаємодії трансатлантичного співтовариства в часи біполярності, потреби вже не було. Постала проблема перегляду загальної безпекової стратегії, яка у біполярній системі здійснювалася в рамках поступового відходу США від міжнародно-політичного ізоляціонізму, ключовим механізмом та інституціональною основою чого стало НАТО.

Таким чином, Маастрихтські угоди і звільнення Східної Європи від радянської гегемонії справді зняли з європейської політики колишні обмеження, обумовлені наявністю спільної загрози і спільного ворога. Саме європейські держави вже з 1989 року демонструють намір взяти на себе відповідальність за подальший поступ нових демократій, запропонувавши їм широку мережу фінансово-економічних і політичних проєктів реформування політичних систем і зближення зі «старою» Європою. Допомога, яку надавав ЄС постсоціалістичним режимам Східної Європи, прив'язувалася до вимоги здійснення демократичних реформ і ринкової лібералізації ще у часи існування СРСР, що дозволяло говорити про перейняття Європою тих функцій, які традиційно брали на себе і реалізовували Сполучені Штати Америки.

На цьому тлі офіційний Вашингтон останнього року президентства Дж.Буша – старшого вдається до перегляду відносин з ЄС, сформульованого в так званому «проєкті 1992». Сполучені Штати заявляють про своє рішення припинити розглядати Європу як «Фортецю» між СРСР і західними демократіями та готовність всіляко сприяти остаточному формуванню єдиного європейського ринку, у тому числі за участі нових демократій. Гегемонізм США на рівні декларацій і заяв вищих політичних діячів держави дезавується, а натомість проголошується курс на реальне партнерство. Узагальнюючи, можемо сказати, що зміна позиції Сполучених Штатів була спричинена значним посиленням Єв-

ропейської спільноти. Як стверджують автори фундаментальної монографії К.Фізерстоун і Р.Гінсберг, «нова політика США щодо ЄС будувалась на визнанні жорстких фактів: якщо Сполучені Штати мають на меті зберегти впливи серед європейців, не слід ставати в опозицію щодо подальшої уніфікації. Таким чином, для Сполучених Штатів було б краще працювати з ЄС на ниві розвитку відносин, у яких би відповідальність і витрати на управління глобальними інтересами Заходу стали приблизно рівними». Завершуючи цю думку, вони стверджують, що вже на початку 1990-х рр. США починає ставитися до ЄС як до «незалежного актора міжнародних відносин» [1, р. 31].

Остаточне рішення дилеми «симетричні» чи «асиметричні» відносини ставиться у зв'язок з формою реалізації реально існуючої взаємозалежності, яка формулюється як базовий принцип дво – і багатостороннього співробітництва. Вирішального значення у цьому сенсі набуває проблема погодження принципів зовнішньої політики. Ставиться питання про договірні засади стосунків і кооперації за межами європейського континенту. Для цього політологами формулюється п'ять підстав:

1. Європейці на той час вже принципово розглядали і вивчали питання про початок переговорів на тему нового договору про політичне об'єднання (союз) Європи, яке б взяло на себе функцію управління зовнішньою і безпековою політикою, що робило нові форми договірних відносин із США у цій сфері передчасними до завершення цього процесу.

2. Європейців особливо непокоїло питання переговорів в рамках ЄС про завершення процесу творення єдиного економічного і монетарного простору на континентальних теренах, що також було додатковою причиною для перенесення переговорів з Америкою на більш пізні терміни.

3. Європейці були формально зобов'язані витримати паузу до вступу в дію Маастрихтських угод, тобто до 1 січня 1993 року, коли «стара» Європа реально ставала економічно єдиною з документованими планами досягнення політичної єдності. Звичайно ж, це також обумовлювало зволікання з обговоренням і тим паче підписанням євро-американського договору про партнерство в умовах нової міжнародної системи.

4. Окремі європейські держави та їхні лідери, скажімо, Франція та її керівництво були проти прискорення правового оформлення відносин із Сполученими Штатами, допоки справді цілісна Європа не возз'єднається.

5. Після початкової ініціативи про підписання євро-американського договору й сама адміністрація США почала відступати від надмірної активності у цьому напрямі, заявляючи про пріоритет декларації у порівнянні з міжнародно-правовим договором [2, р. 11].

Таким чином, уже через кілька років після розпаду СРСР стало ясно, що механічно подолати проблемність у євро-американських політичних та воєнно-політичних відносинах і у ставленні до процесів і подій за межами територій США і ЄС не вдасться. Непевності, накопичені в часи «холодної війни», збереглися і накопичувалися. Обидві сторони не проявили і не підтвердили повної готовності до життєдіяльності в новій системі міжнародних відносин, що проявилось у нездатності сформулювати одновимірний і чіткий концепт дій у нових умовах. Для Європи вирішальним виступав чинник керованості дво – і багатосторонніх відносин у контексті незавершеності маастрихтського інтеграційного проекту і серйозних змін у міжнародному середовищі, що диктувало нові підходи не тільки до безпекової, але й економічної політики. Для США найсуттєвішим було збереження своїх впливів в радикально оновлюваній Європі, яка залишалася для Америки ключовим партнером і об'єктом політики. У цьому сенсі американців надзвичайно непокоїло прагнення європейців створити альтернативу НАТО у вигляді Західноєвропейського Союзу, оскільки Сполучені Штати за жодних умов не могли стати його членом.

З багатьох причин для американської адміністрації відносини з Великобританією, ФРН і Францією бувають значно важливішими, ніж стосунки з Євросоюзом. Зважаємо і на фактор менш виразної, а подекуди і розмитої інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії ЄС. Чинником протиріч у цьому випадку виступає тривалий прояв більшої пріоритетності для США політичних відносин з конкретними членами Євросоюзу порівняно з власне Євросоюзом. Наявність двох рівнів для політичної активності американців – загальноєвропейського і національного – тривалий час вочевидь не влаштуувала Сполучені Штати, які віддавали перевагу міждержавному рівневі. За умов постбіполярності та дедалі очевиднішого прагнення європейських політиків до спільної міжнародної стратегії поки що зберігаються серйозні підстави вважати це більше декларацією, ніж фактом. На підтвердження наведемо відсутність представництва Євросоюзу у так званій «великій вісімці» та наявність у ній чотирьох членів Євросоюзу - Франції, Німеччини, Великобританії та Італії. Характерно, що питання окремого членства ЄС в ООН чи «великій вісімці» навіть не ставиться керівництвом Європейської Комісії,

У першій половині 1990-х років, за словами згаданих вище Фізерстоуна і Гінсберга, євро-американські відносини стають значно менш передбачуваними [1, р. 90]. Як наслідок управлінські структури США і ЄС переважно зосереджуються на обговоренні майбутнього «політичного порядку» в Європі, включно з перспективами таких інститутів, як НАТО, ОБСЄ та ЗЄС. Домінують у цих переговорах проблеми безпеки у її традиційному розумінні.

На цьому тлі здійснюються спроби повернути двосторонні відносини між США і ЄС в договірне русло. Ініціатива полягає у прийнятті Трансатлантичної декларації, що й було зроблено 1990 року [3, р. 20]. Доречно відзначити, що така спроба підписати її у Парижі була зірвана французькою стороною, а підписи були поставлені тільки тоді, коли вся увага європейців, у тому числі французів, була прикута до іракського загарбання Кувейту. У відповідь адміністрація США розгорнула кампанію про доцільність формування трансатлантичної зони вільної торгівлі [4].

Вже в преамбулі Декларації простежується рівність учасників, якими були США і ЄС. Відзначаються саме спільні інтереси і дії в рамках консолідації нової Європи, неподільної і демократичної. Тільки одного разу згадується НАТО у сенсі дотримання принципів і цілей Північноатлантичного альянсу. Тим часом, стосовно зміцнення безпекового, економічного і політико-правового кооперування говориться про ОБСЄ та інші структури. А у частині прискореного процесу само ідентифікації ЄЕС наголос зроблено не тільки на економічних і монетарних аспектах, але й на зовнішній політиці і сфері безпеки.

Однак особливий інтерес викликає той факт, що у розділі «Транснаціональні виклики» сформульовано пункти, які з часом будуть покладені в основу неоконсервативних підходів адміністрації Дж.Буша – молодшого. Зокрема, це:

- 1) подолання і попередження тероризму;
- 2) припинення нелегального виробництва, трафіків і споживання наркотиків та пов'язаних з цим кримінальних дій, як то відмивання грошей;
- 3) кооперування у боротьбі з міжнародною злочинністю;
- 4) захист навколишнього середовища як на міжнародній арені, так і дома, через інтегрування природо захисних та економічних цілей;
- 5) запобігання розповсюдженню ядерних озброєнь, хімічної та біологічної зброї, ракетних технологій.

Водночас були встановлені і затверджені принципи партнерства «США – Європейське співтовариство». Воно мало базуватися на взаємних інформуванні та консультуванні з важливих питань, що входять до спільних політичних та економічних інтересів. Йшлося

про максимальне зближення позицій без жодної упередженості стосовно незалежності сторін. Формалізувалося кооперування у міжнародних організаціях. Впроваджувалися інституціональні рамки для проведення регулярних та інтенсивних консультацій у таких формах:

- проведення раз на два роки саммітів за участю президентів США, Європейської Ради і Комісії;
- зустрічі раз на два роки між європейськими міністрами закордонних справ, Європейською Комісією та Державним секретарем Сполучених Штатів;
- ad hoc консультації міністрів закордонних справ Трійки і Держсекретарем;
- консультування раз на два роки між Європейською Комісією і урядом США на рівні Кабінетів;
- брифінги на міністерському рівні.

Обидві сторони зобов'язувалися розвивати і поглиблювати механізми консультацій в міру еволюції Європейського співтовариства та його зв'язків зі США. Окремим пунктом йшлося про контакти на рівні Європарламенту і Конгресу США.

Саме поняття «декларація» стала очевидним проявом зростаючої самостійності Євросоюзу і водночас проявом непоступливої позиції Сполучених Штатів, котрі далі мали наміри діяти в рамках глобальної гегемонії, що посилювалися під впливом ейфорії від перемоги у «холодній війні». Однак саме геополітична або, «імперська» домінанта в американській позиції стає вирішальним чинником протиріч і суперечностей у дво – і багатосторонніх відносинах між США і ЄС, що досягли свого піку під час президентства Дж.Буша – молодшого.

Як слушно відзначають політологи Ф.Гордон і Дж.Шапіро, «з початком 1990-х років значно наросли напруги у формі внутрішніх незгод всередині альянсу» [5, р. 31]. Тепер кожному ясно, що вони досягли свого піку навколо іракської кризи на початку ХХ століття.

З погляду наукової проблеми, першочергове значення мало погодження позицій трансатлантичних союзників стосовно майбутнього Росії. Тут доводилося враховувати, що переважна більшість американських виборців не вважала участь США у сприянні демократичним процесам в РФ суттєвим завданням зовнішньополітичного істеблішменту США, на яке варто було витратити великі кошти. Американська громадськість не бачила перспективи відновлення холодної війни з Російською Федерацією у той час як адміністрація Білого дому доводилося зважати на можливість хаосу на величезній території, насиченій ядерною зброєю.

Вже на початку весни 1993 року офіційний Вашингтон чітко показав, що події в Росії є стратегічно значимими для Америки. Державний департамент США постійно називав побудову росіянами вільного суспільства і ринкової економіки «найбільшим викликом нашого часу», закликавши при цьому до зосередженості Сполучених Штатів на питаннях зміни світогляду населення і політикуму нових незалежних держав. Водночас, від самого початку нового етапу життєдіяльності Москви в нових умовах американська політична думка не бачила Росії серед справді серйозних суперників і конкурентів Сполучених Штатів в економічній сфері на ХХІ століття [6, р. 90].

І тут доводиться нагадувати, що у перших серйозних заявах американського уряду на російську тематику після розпаду СРСР адміністрація США фактично запропонувала втягувати Російську Федерацію у сім'ю миролюбних народів [7]. А до їх числа, як відомо, у Вашингтоні прийнято насамперед відносити трансатлантичну спільноту. Отже, включення Росії у таку сім'ю на той час розглядалося цілком ймовірним і бажаним з огляду на можливість остаточного скочування пострадянської ядерної потуги у небезпечний хаос з усіма

негативами для Сполучених Штатів та їхніх союзників. Про це у тій же промові говорив Крістофер.

Через кілька років після розпаду Радянського Союзу стало ясно, що «стара» Європа більше не воліє перебувати у прямій залежності від США в питаннях зовнішньої безпеки. Після того як Сполучені Штати розгорнули зовнішньополітичну діяльність переважно за межами Європи, ця проблема ще більше загострилася з огляду на те, що і раніше традиційно цей напрям викликав найбільш гострі дискусії і протиріччя. Саме чинник розходжень в оцінках доцільності спільних операцій на глобальних просторах став ключовим елементом негативного впливу на ситуацію в трансатлантичному альянсі. Європейська задіяність американців, у тому числі на теренах колишньої Югославії, не стала вирішальним чинником розколу між союзниками з огляду на те, що на європейців сильний вплив здійснювала територіальна близькість конфлікту до кордонів Євросоюзу. Коли ж йшлося про віддалені від Європи і Сполучених Штатів регіони втручання, то протиріччя дедалі виразніше переростали у непримиренні суперечності.

Прихід до влади в 1992 році Б.Клінтона означав відмову американських виборців підтримати кандидата в президенти, головні зусилля якого спрямовані на зовнішній світ. 42-му президентові США, який рішуче зосередився на виконанні обіцянок своєї переважно економічної передвиборної програми і досяг у цьому напрямі велетенських успіхів, різко контрастував з політикою Рейгана і Буша – старшого.

Більше того, демократ Клінтон у своїй передвиборній агітації 1992 року різко критикував Дж.Буша – старшого за фіаско його політики на Балканах і безвідповідальне ставлення до Європи. На адресу конгресу він висловив своє незадоволення розуміння вирішальної ролі Європи.

Американські політологи і експерти переконані в тому, що європейська сторона на югославському досвіді мала переконатися в тому, що без лідерства США їй не справитися із такими складними проблемами континенту, незважаючи на зникнення СРСР з політичної карти світу. На їхню думку, така позиція європейців поставила на край прірви саме існування НАТО, що, мовляв, не знайшло підтримки у виборців, які, зокрема, у Франції на президентських виборах 1995 року підтримали «інтервенціоніста» Жака Ширака [8, р. 34].

На той час адміністрація Клінтона врешті зуміла утримати єдність в альянсі, добившись проведення у Боснії спільної операції в рамках НАТО. Однак по суті гострота дискусій на тему механізмів, форм і методів її реалізації показала, що в трансатлантичній спільноті поступово назріває фундаментальний розкол, в основі якого лежить заперечення американського глобального інтервенціонізму. І не слід було американській політичній думці заспокоюватися тим, що Клінтон таки зумів вернути лідерство США в альянсі. Адже подальший перебіг подій показав, що інтервенціоністська модель зовнішньої політики в умовах постбіполярного світу викликає і викликати у стомленій від багатовікових воєн Європі дедалі більший опір.

Наростаючий вплив на обережність позиції європейців справив досвід полагодження косовської кризи 1998 року. У її ході американська сторона зайняла значно більш жорстку позицію стосовно виселення сербами сотень тисяч етнічних албанців. Білий дім продемонстрував готовність приймати рішення і діяти самостійніше, ніж це було під час боснійської кризи. Щоправда, попередньо він доклав зусиль для того, щоб діяти в рамках пропозицій своїх європейських партнерів, прагнучи добитися жорсткої настанови ООН стосовно сербів, і навіть провів у Генеральній Асамблеї Резолюцію 1199 з осудженням їхньої поведінки як загрози міжнародному мирові і безпеці. Однак з причини російського

вето ООН не надало мандату на збройну операцію. У цій ситуації вперше в сучасній історії альянсу такий мандат замість ООН було надано 19-ма західними демократіями – членами НАТО, попри тривалий і жорсткий опір з боку Німеччини, Італії і Греції. Врешті, й вони пішли на поступки здебільшого тому, що не хотіли розколу альянсу, загроза чого у той складний для Європи період стала реальною. Дипломатичної консолідації досягти не вдалося, але альянс зберіг цілісність. Зі свого боку, Клінтон пішов на поступку, знову звернувшись до ООН з тим, що цій організації передається повний політичний контроль над Косово, а війська НАТО тільки захищатимуть мир і мирне населення.

Отже, упродовж всього ХХ століття американці вважали, що події в Європі безпосередньо позначаються на самому збереженні американського способу життя. Проходячи випробування першою світовою війною, великою депресією, фашизмом, нацизмом і комунізмом, Європа і Америка поступово приходили до висновку про те, що ліберальні цінності як основу спільної цивілізації, врешті, демократію і свободи зможуть ефективно захистити об'єднаними зусиллями. Наприкінці буремного століття стало ясно, що ні територіальній цілісності європейських держав, ні американському способу життя більше нічого не загрожує. Більше того, перебіг подій в інших місцях планети сприяв переконаності у тому, що як для Америки, так і для Європи важливішими стають Азія та латинська Америка, звідки йдуть потоки іммігрантів, поширюються наркотичні засоби і дешеві товари. Відтак, Європа після буремних регіональних конфліктів першого десятиліття після розпаду СРСР фактично перестала бути ключовим об'єктом міжнародних інтересів Америки, взагалі зникнувши із стратегічних планів оборонного відомства США.

У політичній думці з'явився концепт, суть якого полягає в тому, що відносини спеціального і особливого партнерства між Європою і США більше не є вирішальними у світсистемі [9, р. 145]. Віддалення у часі епохи американської незалежності і становлення Сполучених Штатів як великої держави нейтралізувало вплив такого чинника, як «ностальгія спільного походження».

На цьому тлі відбуваються трагічні події 11 вересня 2001 року, а за ними іракська авантюра Америки, що з цілої низки причин привели до переходу окреслених переважно концептуальних спонук для протиріч в трансатлантичній спільноті в практичне русло розмежування і навіть відчуженості.

Список використаних джерел

1. Featherstone K., Ginsberg R.H. The United States and the European Union in the 1990s. Partners in Transition / K. Featherstone, R.H. Ginsberg. - 2nd ed. – New York: Saint Martin's Press, 1996. – 310 p.
2. Lindstrom G. Shift or Rift. Assessing US – EU Relations after Iraq / G. Lindstrom. – Paris: Institute for Security Studies, 2002. – 259 p.
3. New York Times. - 1995. – P. 20.
4. Zoelick R. How to Achieve Transatlantic Free Trade / R. Zoelick // Wall Street Journal. - 1995. - June 14.
5. Gordon P.H., Shapiro J. Allies at War. America, Europe, and the Crisis Over Iraq / P.H. Gordon, J. Shapiro. – New York: McGraw-Hill, 2004. – 266 p.
6. America's Purpose. New Visions of U.S. Foreign Policy / Ed. by H. Owen. – San Francisco: ICS Press, 1991. – 175 p.
7. New York Times. – 1993. - March 23.

8. Gordon A.C., George A. Force and Statecraft: Diplomatic Problems of Our Time / A.C. Gordon, A. George. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – 429 p.
9. America and Europe. A Partnership for a New Era / Ed. by D.C. Gompert, F.S.Larrabee. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 276 p.